

УДК 37.011/31

ТЕТЯНА ЗАВГОРОДНЯ,

*доктор педагогічних наук, професор
(Україна, Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»)*

TETIANA ZAVGORODNIA

*doctor of pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Ivano-Frankivsk, state
University «Precarpathian national University named after Vasyl Stefanyk»)*

orcid.org/0000-0001-9097-5714

ІННА СТРАЖНИКОВА,

*доктор педагогічних наук, доцент
(Україна, Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»)*

INNA STRAZHNIKOVA

*doctor of pedagogical Sciences, assistant professor
(Ukraine, Ivano-Frankivsk, state University «Precarpathian national University
named after Vasyl Stefanyk»)*

orcid.org/0000-0001-5921-6197

**Педагогічні ідеї вітчизняних дослідників в контексті
спадщини Василя Сухомлинського**

**Pedagogical ideas of domestic researchers in the context of the legacy
of Vasily Sukhomlinsky**

У статті, використовуючи порівняльний аналіз педагогічних ідей В.О. Сухомлинського та сучасних українських науковців з різних галузей педагогіки, визначено їх точки дотику та розбіжності позицій. На основі історіографічного аналізу педагогічних ідей визначеного українського педагога, застосовуючи компаративістичний метод дослідження проведено співставлення ідей педагога із позицією до конкретних положень українських дослідників, доведено їх актуальність для педагогічної науки взагалі та сучасної освіти України зокрема. Узагальнивши доробок вітчизняних дослідників у висвітленні проблем, які актуалізовані у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, встановлено, що співзвучними є ідеї змісту національного виховання, виокремлення шляхів реалізації його в практичній діяльності; проблем підготовки вчителя, розвитку його творчості, професіоналізму, педагогічної майстерності (володіння педагогічною технікою, мовленням); ідей виховання особистості в колективі та визначення ознак виховуючого колективу; Відстоювання думки про взаємозумовленість і взаємозалежність розвитку колективу і розвитку особистості; проблем сімейного виховання, розвитку теорії батьківської педагогіки.

У контексті викликів сучасності вітчизняними науковцями розглядалися й інші проблеми педагогічної спадщини В. Сухомлинського: питання трудової педагогіки; сучасного погляду на соціалізацію студентської молоді; ретроспективного аналізу педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського і К.Д. Ушинського (М.Я.Антонець, Л.С. Бондар, Т.В. Гринь, ін.) тощо.

Ключові слова: *В.О.Сухомлинський, вітчизняні дослідники, компаративістичний підхід, історіографія дослідження, суголосність педагогічних ідей, підготовка вчителя, національне виховання, виховуючий колектив, сімейне виховання, батьківська педагогіка.*

In this article, using a comparative analysis of pedagogical ideas Sukhomlinsky and modern Ukrainian scientists from different branches of pedagogy, defined by their points of contact and divergence of positions. Based on historiographic analysis of pedagogical ideas of the outstanding Ukrainian teacher, using comparatistici method study comparison of ideas of the teacher with the position of the specific provisions of Ukrainian researchers proved their relevance for the teaching of science and modern education in Ukraine in particular. Summarizing the works of the researchers in highlighting the problems that are actualized in the pedagogical heritage of V. A. Sukhomlinsky, it is established that is consonant with ideas of the content of national education, highlighting ways to implement them in practice; the problems of teacher training, development of his creativity, professionalism, pedagogical skills (knowledge of pedagogical technology (it); ideas of education of the individual in the collective and the definition oznaku wychowawczego team; Defending opinions about the interdependence and interdependence of staff development and personality development; problems of family education, the development of the theory of parental education.

In the context of challenges by Russian scientists discussed other problems of the pedagogical heritage of V. Sukhomlinsky: labour pedagogy; modern view of socialization of students; retrospective analysis of pedagogical views of V. A. Sukhomlinsky, K. D. Ushinsky and (N. I.Antonets, L. S. Cooper, T. V. Gryn, etc.).

Keywords: *Sukhomlinsky, domestic researchers, comparatistici approach, historiography of the study and the closeness of pedagogical ideas, teacher training, national education, wychowawczy team, family education, parent education.*

Педагогіка як наука, яка постійно розвивається сьогодні збагачується новими напрямками історико-педагогічних досліджень. Прикладом можуть служити такі актуальні для сьогодення напрями, як персоналістичний та, як

зазначає О.Сараєва, сухомлиністика. Це є підтвердженням актуальності для сучасної освіти і науки ідей Василя Олександровича Сухомлинського [7].

Вивчення публікацій присвячених педагогічній спадщині В.Сухомлинського засвідчує, що вони переважно розкривають різносторонні ідеї формування особистості, або шляхи їх реалізації в сучасній Україні або за кордоном. Проте, не дивлячись на те, що в останні роки з'являються такі публікації, але, за нашим переконанням, недостатня увага приділяється порівняльному аналізу педагогічного здобутку педагога та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Тому **метою нашої статті** є спроба узагальнити доробок вітчизняних дослідників у висвітленні проблем, які актуалізовані у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського.

Значний потенціал педагогіки В.О.Сухомлинського, які підтверджують дослідження компаративістського напрямку, присвячені педагогічній спадщині педагога, або українських педагогів минулого. Так, проблема змісту національного виховання учнів у педагогічній спадщині С.Русової та В. Сухомлинського стали результатом наукового пошуку Мирослави Ткачук [13].

Автор, аналізуючи проблему, підкреслила, що корифеї педагогіки не розглядали питання національного виховання відокремлено від інших напрямів впливу на становлення особистості. Вони наголошували на необхідності насичення змісту виховання, метою якого було б формування різносторонньої культури особистості. Відповідно до цього М. Ткачук виокремила шляхи національного виховання, які виокремлені кожним педагогом: глибоке засвоєння рідної мови, дотримання родинних звичаїв і традицій, пізнання краси рідної природи, засвоєння життєвої мудрості народу, спілкування дітей з людьми праці та турбота про них, практичне ознайомлення з історичним минулим рідного народу [13, с.227].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що науковці постійно звертаються до проблем підготовки вчителя, розвитку його професіоналізму, педагогічної майстерності через порівняння власної позиції або точки зору конкретної

персоналії та педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. Так, О.В.Білюк розкриває точку зору В.О. Сухомлинського на педагогічну майстерність і професіоналізм учителя, порівнюючи її з поглядом відомого педагога А.С.Макаренка. При цьому автор висвітлює спільність та відмінність педагогічних думок, ідей на роль педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя у формуванні особистості школяра. Автором здійснено аналіз педагогами окремих складових педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя, які і сьогодні актуальні й потребують подальшого вивчення.

Автор на основі історіографії дослідження проблеми кожним із педагогів виділяє ряд специфічних властивостей і якостей вчителя, а саме: всебічна теоретична і практична підготовка, їх єдність; потреба творчого пошуку з елементами наукового дослідження; поєднання якостей викладача і вихователя; вміння прогнозувати і проектувати результати педагогічної праці; постійні самоосвіта, самовиховання як засіб розширення наукового і педагогічного кругозору; педагогічний колектив як платформа для інтелектуального і професійного вдосконалення особистості вчителя; особистість педагога як творець особистості учня [1, 342]. Взагалі автор зазначає, що « у їхніх (В.О.Сухомлинський, А.С.Макаренко – Т.З.) поглядах на педагогічний професіоналізм було багато спільного. Зокрема, обидва педагоги розуміли багатоаспектність педагогічної майстерності та її значення для вчителів у організації навчально-виховного процесу» [1, 342].

Водночас, автор зауважує, що підхід А.С. Макаренка до визначення педагогічної майстерності, яка, за його твердженням, є не якимось особливим «мистецтвом, що вимагає таланту; вона є спеціальністю, якої треба навчатись», є дещо вужчій ніж В.О.Сухомлинського. І тому стає зрозумілим, чому, він надавав вирішального значення розвитку педагогічної (методичної) техніки [6, с.57].

Визначенню шляхів розвитку педагогічної майстерності, самореалізації педагога в контексті сучасних підходів до педагогічної творчості присвячено дослідження А.А.Загородньої. В статті «Проблема творчості вчителя у

педагогічній спадщині В. Сухомлинського та І. Синиці» автор наголошує, що серед дослідників проблеми творчої самореалізації вчителя вони займають особливе місце, пояснюючи це тим, що «видатний психолог (Іван Омелянович Синиця) поряд із Василем Олександровичем Сухомлинським, поставив у центр навчально-виховного процесу дитину з її проблемами, вподобаннями, здібностями й недоліками – дитину, творча особистість якої є найвищою цінністю, що її має формувати та розвивати кожен педагог» [3, с.359]. А це означає, що обидва педагога важливим шляхом розв'язання даної проблеми вбачали у вмінні проникати в дуже складний духовний світ дитини. Для реалізації цього положення в повсякденному навчально-виховному процесі, за переконанням кожного з них, необхідно розглядати особистість учня і вчителя та їх взаємодію як основу виховного процесу [Там само, с.360]; повернутися до гуманістичної основи в педагогічній творчості. А це одночасно стверджує автор, «в окресленому ними ідеалі педагога перша й визначальна риса – гуманізм, моральність» [Там само, с.360]. Але реалізувати це положення зможе учитель, який працюючи з учнями дотримується принципу – педагогічного оптимізму – вміння бачити в кожній дитині добре, вірити в неї; прямувати до ідеалу творчої особистості вчителя, розглядаючи їх через призму педагогічного такту, який за їх твердженням, є «важливим складником педагогічної майстерності, найхарактернішою професійною рисою вчителя» [8, с. 126] тощо.

Компаративістичний підхід характерний також, коли дослідниця відстоює позицію, що «Не володіючи досконало мовленням, громадянин нової держави не буде спроможний виконувати покладені на нього суспільством різноманітні функції» [3].

Особливо цінним для педагогічної науки є значна увага обох педагогів до необхідності досконалого володіння мовленням, обґрунтування свого розуміння «творчий вчитель», визначення елементів педагогічної творчості, відстоювання думки, що «педагогічна праця нетворчою не буває й бути не може, тому що неповторні діти, обставини, особистість самого вчителя і будь-яке його рішення має виходити із нестандартних дій» [3, с.361].

Як бачимо, дослідження В. Сухомлинського та І.Синиці щодо проблеми творчості вчителя мають багато точок дотику й залишаються надзвичайно актуальними для сучасної школи України.

У науковому доробку сучасних українських дослідників зустрічається компаративістичний аналіз педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка стосовно виховання особистості в колективі. Звернення до даної психолого-педагогічної проблеми сьогодні є закономірним, тому, що, у наш час принципове значення набуває концепція В. О. Сухомлинського щодо виховання особистості в колективі і виокремлення таких головних ознак виховуючого колективу: різнобічність духовного життя і моральне здоров'я дитячої спільності; багатство і різноманітність стосунків між особистостями; турбота за людину, дух відповідальності за неї; спільна діяльність, спрямована на творення добра для всіх людей в оточуючому середовищі; гармонія колективного й особистого; взаємна відповідальність і вимогливість до особистості; організаційна єдність, здатність кожного члена колективу підкорятися та керувати [5, с. 13-14].

Варто наголосити, що науковий доробок О. Захаренка, а головне - вивчення досвіду його практичної діяльності, є беззаперечним підтвердженням синхронності його ідей з позицією В. О. Сухомлинського стосовно головних ознак виховуючого колективу та шляхів його створення. Це спостерігається вже у самому підході до визначення поняття «колектив». Так, В. О. Сухомлинський у визначенні цього поняття висував на перший план гуманістичну сутність колективу. Аналогічно О. Захаренко вважав, що «Життя дитячого колективу – це розгалужений ланцюг спілкування, єднання дій, взаємний обмін думками, переживаннями. Повноцінне життя колективу немислиме без його морального благородства, без емоційної чутливості» [4, с. 66-67].

Великого значення О. А. Захаренко надавав включенню педагогічного колективу до тривалих напружених видів діяльності, наприклад, підготовці та проведенню виставки «Умілі руки, природа і фантазія». Ця виставка вимагала від учнів зробити якусь річ, витратити на це певний час, і створювала великі

виховні можливості. Цю точку зору відстоював і В. О. Сухомлинський, який вказував на незначну ефективність деяких одноактних, нетривалих заходів. За його переконанням, найкраще виховують заходи, які тривають місяцями, навіть роками [Там само, с. 78].

Отже, за переконанням О. Захаренка, розвиток колективу та розвиток особистості - процеси взаємозумовлені й взаємозалежні. Взаємовідносини в колективі мають складатися під час спільної діяльності її членів і бути опосередковані цілями, змістом і цінностями задля створення умов для розвитку кожного учасника, кожної особистості. Аналогічно у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського привалює ідея щодо значення колективу в морально-духовному розвитку особистості. Як бачимо, серед основних ознак виховуючого колективу В. Сухомлинського і О. А. Захаренка ми знаходимо й наступність щодо традиційних ознак, і новий, гуманістичний підхід до їх визначення.

Порівняльний аналіз поглядів двох видатних українських педагогів - А.Макаренка і В. Сухомлинського – щодо сімейного виховання, присвячена наукова розвідка відомого дослідника Миколи Сметанського [9]. За його спостереженням, кожний із педагогів наголошував на ролі у вихованні повноцінної особистості дитини батьківського авторитету, громадської діяльності, знання життя дитини, постійній допомозі їй, відповідальності за її виховання тощо. Водночас, як зауважує автор, А. Макаренко зосереджував увагу переважно на організації сім'ї як колективу, надаючи взаєминам між батьками і дітьми «режимних форм», в той час як В.Сухомлинський дотримувався позиції, що в основі сім'ї лежать «тонкі, сердечні, людяні взаємостосунки» [Там само, с.180].

Вивчення джерельної бази засвідчує про значний внесок В.О.Сухомлинського у розвиток теорії батьківської педагогіки з використанням епістолярної спадщини - листів до свого сина. Суголосними до даної проблеми є листи відомого українського поета Василя Стуса. Проблеми педагогіки виховання батьком своїх синів. перегукуються з листами попередників і

свідчать, що роздуми українських мислителів над складними проблемами батьківської педагогіки органічно входили в загальний європейський контекст розвитку педагогічної думки.

З цієї точки зору особливий інтерес викликає цикл статей, які надруковані у книзі В. О. Сухомлинського під виразною назвою «Батьківська педагогіка» . [12] У ній педагог презентував своє листування із сином Ці листи, безперечно, є продовженням думок педагога про виховання молодії людини: про громадянське, моральне, фізичне становлення юнака, бачення ним навколишнього життя, тобто про період коли саме батьківські поради, настанови, вказівки особливо необхідні. Це один із зразків саме *батьківської* педагогіки, що становить одну зі складових частин педагогічної концепції В. О. Сухомлинського й органічно поєднується з його постійними роздумами над такими проблемами, як: «народження громадянина», морально-етичними, самовиховання, формування потреби в читанні, підготовки до сімейного життя, виховання поваги до жінки, вміння зберігати сім'ю.

Своєрідним послідовником В. Сухомлинського в розвитку основних положень батьківської педагогіки через листування з сином став визначний український поет Василь Стус [2]. Його переписка із сином була видана окремою книгою під назвою «Листи до сина» [10]. Є в листуванні двох видатних діячів української культури, не дивлячись на існуючі певні відмінності, і багато спільного. Вони займають важливе місце не тільки в системі педагогічних поглядів кожного із них, а й у теорії виховання взагалі, як зразок не просто родинної, а саме *батьківської* педагогіки.

Не меншого (якщо не більшого!) значення мають вищезгадані листи з точки зору педагогіки. Заслужують на увагу слова В.Стуса «Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої... Ти **повинен** бути освіченою людиною, бо теперішня людина - тільки освічена Людина - це обов'язок, а не титул (народився і - вже людина), Людина - твориться, самонароджується» [10,с. 150]. Такі афористичні гасла неначе покликані до того, щоб на їх основі розгорнути дискусію в класі, написати великими

літерами та розвісити в шкільних коридорах (а не тільки, скажемо, в кабінеті української мови та літератури). Але саме головне, що турбувало батьків – це намагання викликати потребу у синів до самовиховання.

Отже, листування кожного батька з сином є засобом ефективного батьківського виховання, а в історії педагогіки епістолярний жанр -- важливим засобом виховання молодого покоління.

Крім зазначених проблем педагогічної спадщини Василя Сухомлинського в контексті викликів сучасності вітчизняними науковцями розглядалися й інші проблеми. Наприклад, питанням трудової педагогіки Василя Сухомлинського і Антона Макаренка присвячена публікація «Випередили час: [про труд. педагогіку А.С.Макаренка і В.О. Сухомлинського], проблему сучасного погляду на соціалізацію студентської молоді в контексті ідей педагога розглядає Н. Співак, ретроспективному аналізу педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського і К.Д.Ушинського присвячені статті Т.В. Гринь «К. Д.Ушинський та В. О. Сухомлинський: ретроспективний погляд», Л.С. Бондар «К. Ушинський і В.Сухомлинський :перегук навчально-виховних ідей » та «Питання навчання і виховання в поглядах К.Ушинського і В.Сухомлинського». Проблемі рідномовного виховання у поглядах К.Д.Ушинського і В.О.Сухомлинського присвячений науковий доробок М.Я.Антонця «Проблема рідномовного виховання у поглядах К.Д.Ушинського і В.О.Сухомлинського» [11].

Отже, аналіз джерельної бази дає можливість для висновку про широкий, різноманітний аспект порівняльних досліджень різних аспектів науковців України в контексті педагогічної спадщини великого педагога – Василя Олександровича Сухомлинського, суголосність їх педагогічних ідей.

Список використаних джерел і літератури / References:

1. Білюк В.О. Педагогічна майстерність і професіоналізм учителя з погляду В.О.Сухомлинського та А.С.Макаренка / В.О.Білюк // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53. - Херсон: Видавництво ХДУ,

2009. - С.341-345 / Bilyk, V. A. Pedagogical skills and professionalism of teachers from the point of view..Sukhomlinsky and Makarenko A. S. / W. A. Biluk // Collection of scientific works. Pedagogical science. - Edition 53. - Kherson: KSU Publishing house, 2009. - P. 341-345 *[in Ukrainian]*.

2. Завгородня Т. Епістолярний жанр як важливий засіб батьківського виховання / Тетяна Завгородня // Рідна школа. – 2013. - №8-9 (серпень-вересень). – С. 20-24 / Zavgorodnia T. Epistolary genre as an important tool in parenting / Tatyana Zavgorodnia // Native school. – 2013. - № 8-9 (august-september). – S. 20-24 *[in Ukrainian]*.

3. Загородня А.А. Проблема творчості вчителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського та І. Синиці / А.А.Загородня //Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53. - Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. - С.3581-362 / Zagorodnyaya A. A. The problem of creativity of teachers in the pedagogical heritage of V. Sukhomlinsky and I. Tit /A. Zagorodnyaya A. //Collection of scientific works. Pedagogical science. Edition 53. - Kherson: KSU Publishing house, 2009. - S. 3581-362 *[in Ukrainian]*.

4. Захаренко О.А. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. - К.: Рад.школа, 1979. – 154 с. / Zakharenko A. A. School over the ROS / A. A. Zakharenko, S. M. Mazurik. K.: Advice.school, 1979. - 154 p. *[in Ukrainian]*.

5. Красовицький М. О. Сухомлинський про виховання особистості в колективі: цілісна концепція / М.Красовицький, Г. Бучківська // Рідна школа. – 1999. - №2. - С.13-17 / Krasovitsky M. A. Sukhomlinsky on education of the personality in the team: a holistic concept / N. Krasovitsky, Buckovski // Native school. – 1999. - № 2. - S. 13-17 *[in Ukrainian]*.

6. Макаренко А.С. Педагогика индивидуального действия/ А.С.Макаренко // Избранные произведения: у 3-х т. – К.: Радянська школа, 1984. – Т.3. – С.46-65 / Makarenko A. S. The pedagogy of individual action/ A. S. Makarenko // Selected works: in 3 t. – К.: Soviet school, 1984. – Vol. 3. – P. 46-65 *[in Russian]*.

7. Сараєва О. Сухомлиністика як актуальний напрям історико-педагогічних досліджень / Олена Сараєва// Наук. зап. Сер.: Пед. науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.1. - С. 159-163 / Sarajeva A. Suhomlinskiy as actually naitram historical-pedagogical research / Elena Sarajeva// Science. Zap. Ser.: Med. science / Krowor. state med. un-t n. V. Vynnychenko. Kirovograd, 2008. Vol. 78, h 1. P. 159-163 [in Ukrainian].

8. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність вчителя. Пер. з рос. – К.: Педагогіка, 1983. – 248 с. / Tit I. A. Pedagogical tact and skill of the teacher. Per. with Rus. – К.: Longman, 1983. – 248 p. [in Ukrainian].

9. Сметанський М. Порівняльний аналіз педагогічних поглядів А.Макаренка і В.Сухомлинського щодо організації сімейного виховання / Микола Сметанський // Наук. зап. Сер.: Пед. науки / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.2. - С.179-182 / Smietanski M. Comparative analysis of pedagogical views of A. Makarenko and V. Sukhomlynsky on the organization of family education / Nicholas Smetanskij // Science. zap. Ser.: Ped. Science / Krowor. state med. UN-t im. V. Vynnychenko. Kirovograd, 2008. - Vol. 78, part 2. - S. 179-182 [in Ukrainian].

10. Стус В. Листи до сина / Василь Стус. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 192 с. / Stus V. Letter to his son / Vasyl Stus. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 2002. – 192 p. [in Ukrainian].

11. Сургай О.Випередили час: [про труд. Педагогіку А.С.Макаренка і В.О. Сухомлинського] / О. Сургай //Освіта України. - 2008. - 23 верес. – С.8 / Surgi A. Ahead of time: [about work. Pedagogy A. S. Makarenko and V. A. Sukhomlinsky] / O. Surgi //Education of Ukraine. 2008. 23 Sept. – p. 8 [in Ukrainian]; Сівак, Н. Сучасний погляд на соціалізацію студентської молоді в контексті ідей В.О.Сухомлинського / Н. Сівак // Наук. зап.. Сер.: Пед. науки / Кіровоград.дер. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2008 – Вип. 78, ч.2. - С.365-369 / Sivak, N. A modern perspective on the socialization of student's youth in the context of ideas..Sukhomlinsky / N. Sivak // Science. Zap.. Ser.: Med. science / Krowor.der. med. UN-t im. V. Vynnychenko. – Kirovograd, 2008 – Vol. 78, part 2. -

S. 365-369 *[in Ukrainian]*; Гринь Т.В. К. Д.Ушинський та В. О. Сухомлинський: ретроспективний погляд / Т.В.Гринь // Вісн. Черніг. держ. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С.88-90 / Grin T. V. K. D. Ushinsky, V. A. Sukhomlinsky: a retrospective view / by T. V. grin // VSN. Cernig. state med. UN-Tu. Ser.: Med. science. – Chernigov, 2008. – Vol.56. – P. 88-90 *[in Ukrainian]*; Бондар Л.С. К. Ушинський і В.Сухомлинський :перегук навчально-виховних ідей / Бондар Л.С. // Вісн. Черніг. держ. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С.95-99 / Bondar L. S. K. Ushinsky and V. Sukhomlinsky :roll educational ideas / Cooper HP // VSN. Cernig. state med. UN-Tu. Ser.: Med. science. – Chernigov, 2008. – Vol.56. – P. 95-99 *[in Ukrainian]*; Боднар Л. Питання навчання і виховання в поглядах К.Ушинського і В.Сухомлинського /Людмила Боднар // Рідна школа. – 2008. - №9. – С.12-15 / Bodnar L. Training and education in the views of K. Ushinsky and V. Sukhomlinsky /Ludmila Bondar // Native school. – 2008. No. 9. – S. 12-15 *[in Ukrainian]*; Антонєць М.Я. Проблема рідномовного виховання у поглядах К.Д.Ушинського і В.О.Сухомлинського / М.Я.Антонєць // Вісн. Черніг. держ. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Чернігів, 2008. – Вип.56. – С. 91-94 / Antonets N. I. The problem rudkovskogo education in the views of K. D. Ushinsky and VA / N.I.Antonets // VSN. Cernig. state med. UN-Tu. Ser.: Med. science. – Chernigov, 2008. – Vol.56. – S. 91-94 *[in Ukrainian]*.

12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с. / Sukhomlinsky, V. A.The parent pedagogy / U. A. Sukhomlinsky. – K.: Of Advice. school, 1978. – 263 p. *[in Ukrainian]*.

13. Ткачук М. С.Русова та В. Сухомлинський: до питання про зміст національного виховання школярів / Мирослава Ткачук // Наук. зап. Сер.: Пед. науки / Кіровогр. держ. пед.ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2008. - Вип. 78, ч.2. - С.223-228 / Tkachuk N. S. Rusov and V. Sukhomlinsky: to the question about the content of national education of schoolchildren / Miroslav Tkachuk // Science. Zap. Ser.: Med. science / Krowor. state med.UN-t im. V. Vynnychenko. Kirovograd, 2008. Vol. 78 part 2. P. 223-228 *[in Ukrainian]*.